

ВПЛИВ АГРАРНОЇ РЕФОРМИ 1861 Р. НА ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ

Васюрчик Катерина

*здобувачка другого (магістерського) рівня вищої освіти,
факультет географії, історії та туризму
Приватного вищого навчального закладу
«Міжнародний економіко-гуманітарний університет
імені академіка Степана Дем'ячука»*

Старжець Володимир

*кандидат історичних наук, доцент кафедри історії,
теорії держави і права та філософії
Приватного вищого навчального закладу
«Міжнародний економіко-гуманітарний університет
імені академіка Степана Дем'ячука»
м. Рівне, Україна*

Скасування кріпосного права стало своєрідним ключем до модернізації Російської імперії. Такі радикальні дії в аграрному секторі вимагали термінових змін та зрушень й у інших сферах суспільного життя, що дало б можливість гармонізувати та стабілізувати політичну та економічну ситуацію в країні. Утворення буржуазної (капіталістичної) земельної власності, застосування машин і агротехніки, поліпшення структури господарства сприяли підвищенню врожайності зернових культур, розширенню посівних площ та збільшенню товарного виробництва, що, відповідно, впливало на зростання внутрішньої та зовнішньої торгівлі.

У пореформений період визначальним фактором в аграрних відносинах в Україні було розширення та зміцнення приватної власності на землю, зменшення поміщицького землеволодіння. Земля стала товаром, ціна якого постійно зростала. Посилився процес розшарування населення, концентрації землі у заможної його верстви [1, с. 134]. Користуючись особистою свободою українські селяни з метою поліпшення свого добробуту почали створювати нові форми індивідуального та колективного ведення господарства.

Одночасно з вивільненням робочих рук з аграрного сектору велика кількість звільнених селян почала займатися торгівлею. Зростання ролі торгівлі сприяло товаризації сільськогосподарського виробництва. Значного розвитку набуло промислове тваринництво, садівництво, городництво та інші галузі сільськогосподарського комплексу [5, с. 101].

Необхідно визнати, що «Велика реформа 1861 р.» дала вирішальний поштовх до розвитку фабрично-заводського виробництва. При цьому найбільші темпи розвитку набула саме харчова промисловість. Так, у

виробництві цукру відбулося перетворення кріпосної мануфактури (з переходом на вільнонайману працю) на фабрику [6, с. 68]. Технічна перебудова цукроварень завершилася наприкінці 1870-х рр. підвищенням концентрації виробництва, поліпшенням використання сировини. Прискорилися темпи зростання продуктивності праці.

У винокурній промисловості з 60-х рр. XIX ст. виробництво почало набувати форм великої капіталістичної промисловості. Для цього сприяла акцизна політика уряду. Згідно з акцизним законодавством 1861 р. визначалася норма виходу спирту, за яку підприємець мав сплачувати державі акциз незалежно від обсягу виробленої продукції, що призвело до ліквідації дрібних винокурних підприємств. Великі гуральні з досконалішою технікою витіснили невеликі. Якщо впродовж 1862–1863 рр. в Україні діяло 1 485 винокурень, то протягом 1899–1900 рр. – 421, і якщо раніше кожне з горілчаних підприємств у середньому виробляло 5 тис. відер спирту, то зголом цей показник сягнув 44 тис. [5, с. 102]. Основними районами виробництва спирту в Україні стали Київська, Харківська та Подільська губернії. Згодом багато винокурних підприємств перейшло від поміщиків у власність промисловців.

Провідна роль у розвитку народного господарства другої половини XIX ст. належала зерновому виробництву. Внаслідок реформи розширювались орні землі та посіви. Площа орної землі за 60-70-і рр. XIX ст. зросла з 19,7 до 29,1 млн десятин. Середній збір зернових з десятини на Правобережжі підвищився на 60%, на Лівобережжі – на 92%, на Півдні – на 72% [3, с. 237].

Україна була основним сільськогосподарським регіоном Російської імперії, де вирощували пшеницю, ячмінь, жито, овес, гречку. Вирощували багато картоплі, яка зайняла важливе місце в харчуванні, стала сировиною для промислового гуральництва та виробництва крохмалю. Швидко зростали посіви цукрового буряка, зокрема в Правобережних районах, Харківській, Чернігівській губерніях. У цілому Україна давала 82% валового збору імперії [1, с. 135]. Важливими технічними культурами на українських землях залишалися льон і тютюн. Незважаючи на деяке піднесення, рослинництво в Східній Україні залишалося технічно відсталим.

Головним районом борошномельної промисловості став Південь України. Найбільшими центрами парового млинарства у 1878 р. на Півдні були: Одеса (21 паровий млин), Катеринослав (9), Херсон (4) та інші міста [4, с. 100]. Поряд з іншими харчовими виробництвами порівняно швидко розвивалось олійне, сировиною для якого було насіння льону, коноплі, соняшнику.

Для регулювання економічного розвитку країни та визначення її місця на міжнародному рівні важливу роль відіграло поширення залізничного будівництва. Подільська губернія виявилася в центрі розбудови залізничної мережі у другій половині XIX ст. У 1865 р. почала

працювати Одесько-Балтська залізниця. Балта була важливим торговельним центром Подільської губернії з великою кількістю хлібних магазинів та ярмарків. У травні 1870 р. було відкрито рух Києво-Балтською залізницею, що проходила через Козятин, Вінницю, Жмеринку. З Балти в Одесу відправляли продукцію, що вироблялась переважно в Південно-Західному регіоні (вовна, хліб, сало, насіння тощо) [1, с. 134]. Унаслідок поширення залізничної мережі українські промислові райони були з'єднані з аграрними окраїнами, що посприяло зміцненню внутрішнього ринку.

Досить високі темпи зростання промислового виробництва, стабілізація грошово-кредитної системи та значний розвиток зовнішньої і внутрішньої торгівлі зумовили поступове покращання добробуту широких верств населення. Про це свідчать і демографічні дані за той період. Так, якщо протягом 1811–1863 рр. чисельність населення Правобережної України зросла в 1,53 рази, то за період 1863–1914 рр. вона збільшилась в 2,38 рази. В губерніях Правобережжя в дореформений період цей показник коливався в межах від 5,5% до 13% за десятиліття, то після реформи 1861 р. він становив від 14,4% до 18,3% [5, с. 102].

Отже, загалом селянська реформа стала важливим кроком в економічному розвитку українських губерній у другій половині XIX ст., які пройшли важкий шлях від кріпосництва до капіталістичних відносин у виробництві. Завдяки розвитку товарно-грошових відносин, досить вдалій грошово-кредитній політиці, певною мірою покращився добробут місцевого населення про що свідчать високі темпи демографічного зростання у другій половині XIX ст. Однак, залишки поміщицького землеволодіння гальмували розвиток капіталістичних відносин у сільськогосподарському виробництві.

ЛІТЕРАТУРА

1. Богатчук С. С. Аграрна реформа 1861 р. та її наслідки для економічного розвитку України. *Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики*. 2018. № 4. С. 129–138.
2. Бурдін М. Ю. Реформування земельних відносин в Україні у XVII–XIX ст.: причинно-наслідкові зв'язки. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2016. № 6. С. 3–8.
3. Злупко С. М. Економічна історія України: навч. посіб. К.: Знання, 2006. 367 с.
4. Мельник Л. Г. Технічний переворот на Україні у XIX ст. К.: Вид-во Київ. ун-ту, 1972. 238 с.
5. Молчанов В. Б. Вплив селянської реформи 1861 р. на добробут населення України. *Проблеми історії України XIX – початку XX ст.* 2011. Вип. 18. С. 95–104.
6. Молчанов В. Б. Економічна історія: Навчальний посібник. Житомир: ППСТ, 2003. 164 с.